

“Найвище керівництво України мусить покласти край антиукраїнським вибрикам на теренах держави”.

«ЧИСТІША ВІД СЛЬОЗИ ВОНА ХАЙ БУДЕ...»

Фото Ксенії Гладішевої

Олександр ПОНОМАРІВ, доктор філологічних наук, професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

“Боляче спостерігати, як, попри голосну, безкінечну й пустопорожню балаканину про наймиліозвучнішу в світі калинову і солов’їну українську мову, вона вперто, невпинно і невідворотно витісняється з усіх сфер життя, починаючи від вулиць, магазинів, навчальних закладів, спорту, медицини, газет і телебачення і закінчуючи науковими інститутами, комп’ютерами, високими технологіями... та що там говорити про високі технології, коли люди в селах..., навіть молодь сьогодні стали соромитися розмовляти українською мовою”. Цю похмуру цитату я навів з опусу Василя Трубая “Унадився журавель до бабиних конопель” (“Слово Просвіти”, ч. 28, 16—22 липня 2009). Багато в чому автор, на превеликий жаль, має рацію. У жовтні цього року відзначатимемо 20-ту річницю відтоді, як був прийнятий закон про державність української мови. А ми не лише стоїмо на місці, а в багатьох випадках навіть відступили назад у відродженні нашої мови.

Українські владці не тільки не підхопили пориву громадян нашої країни кінця 80-х—початку 90-х років минулого століття, коли розмовляли українською мовою знову стало престижно, коли вона залунала на вулицях навіть південних і східних міст України, коли в різних установах і організаціях, на підприємствах створювали курси для вивчення української мови, коли ця мова в багатьох її носіїв з пасивного вжитку почала переходити в активний. Здавалося, нарешті, закінчилися поневіряння нашої мови на її споконвічній землі. Та ба!

Діжкою брудної холодної рідини на паростки відродження української мови стала “тронна” промова Л. Кучми 1994 року, в якій він (з напучувань малинковичів, табачників та інших українофобів) пообіцяв зробити російську мову другою державною чи офіційною, бо українська ідея, мовляв, не спрацювала. Після Помаранчевої революції, коли майже всі знову заговорили українською мовою, настало ще одне розчарування. Бандитів не посадили у в’язниці (як було обіцяно), а заходилися нагороджувати орденами й медалями. На посади голів обласних та районних адміністрацій попризначали людей, які не знають української мови або не бажають нею розмовляти. У вищих навчальних закладах здебільшого досі викладають російською мовою. Навіть у Київському національному політехнічному університеті на викладання українською перейшли тільки окремі (вельми нечисленні) викладачі.

А як можна українізувати спорт, коли й в українських школах уроки фізкультури досі ведуть не українською мовою? Не кажу вже про відданий на поталу антиукраїнським силам інформаційний простір, про занедбане

українське книговидавництво і ще багато про що. В Україні депутати окремих місцевих рад можуть виступати з “науковими” доповідями про шкідливість вивчення української мови (Севастополь), про потребу звужити мережу українських шкіл (Донецьк). Депутат Верховної Ради, який і депутатом не може бути, бо не володіє державною мовою, від імени фракції Партії регіонів вимагає усунути з посади міністра освіти й науки Івана Вакарчука, видатного вченого, за націоналізм. Войовничий українофоб Д. Табачник не один рік був віце-прем’єром з гуманітарних питань.

Тож як за таких умов може розвиватися українська мова? Можливо, Василь Трубай для виправлення ситуації в Україні вимагає від Президента, Уряду й Верховної Ради домогтися виконання ст. 10 Конституції України та Ухвали Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року? Можливо, найвище керівництво України мусить покласти край антиукраїнським вибрикам на теренах держави, і тоді українці зрештою повернуться до рідної мови, від якої їх відлучали впродовж десятиліть і століть? Ні, п. Трубай має набагато простіший припис. На його думку, “треба повернутися до простих людей-мовотворців і не боятися узаконювати, затверджувати, вносити у словники ту мову, якою споконвіку балакали, балакають і балакатимуть наші люди”. Автор опусу картає вчителів, які хочуть навчити дітей досконалої української літературної мови, зневажає мовознавців, які “бездумно зараховують до суржику багато з того, що є нашим стародавнім, рідним”.

І що ж воно таке, оте “стародавнє й рідне”, оті “рідні, ключові слова”, оті пагінці, які начебто роблять нашу мову “гнучкою, барвистою, розкішною”? Виявляється, аби українці не соромилися розмовляти українською мовою, треба казати **врем’я** (а не **час**), **гѣрод** (а не **місто**), **кожана** (а не **шкіряна**) куртка, **красити** (а не **фарбувати**), **криша** (а не **дах**), **лавка** (а не **крамниця**, **магазин**), **ложити** (а не **класти**), **лучче** (а не **ліпше**, **краще**), **нада** (а не **треба**, **потрібно**, **належить**), **оба** (а не **обидва**), **пожар** (а не **пожежа**), **помнити** (а не **пам’ятати**), **пѣняв** (а не **зрозумів**, **збагнув**, **утямив**), **потѣм** (а не **потім**, **потому**), **родители** (а не **батьки**), **самольот** (а не **літак**), **тоска** (а не **сум**, **туга**, **журба**) тощо.

Наведені слова можна поділити на кілька груп. До першої належать **врем’я**, **кожаний**, **гѣрод**, **родители**, **лавка**, **самольот**. **Врем’я** — застаріле запозичення зі старослов’янської мови, яка на сучасну українську літературну мову справила дуже малий вплив. Тому замість **врем’я** тепер ми, як і майже всі слов’яни, вживаємо **час**. Слово **врем’я** залишилося в іронічному вислові **во врем’я оно** “за давніх часів”. **Гѣрод** — застарілий синонім слова **місто** (назва великого населеного пункту). Коли Г. Сковорода писав свій вірш “Всякому городу нрав і права”, тоді нова українська літературна мова тільки формувалася. У процесі лексичного відбору перемогло слово **місто**, тож тепер немає потреби міняти лексичні норми. Те саме можна сказати й про **кожу**, **кожаний**. За часів Кирила (Микити) Кожум’яки це поняття звали **кожа**, а в сучасній мові воно позначається лексемою **шкіра**, тому й **куртка шкіряна**, а не **кожана**. В українській, як і в будь-якій мові, одні слова виходять з ужитку, а інші приходять їм на зміну. Кажемо ж ми тепер **чоки**, а не **ланити**, і наша мова від цього не стає біднішою.

Буває, що те саме слово в споріднених мовах позначає різні поняття. За **лавкою** в українській мові закріпилося значення “дошка на стояках для сидіння, ослін”, тож навряд чи її треба вживати ще й замість слів **крамниця**, **магазин**. **Родители** давно вишло з ужитку. Слово **батько** в множині має три значення: **батьки** “чоловіки стосовно до своїх дітей; батько й мати, предки”. **Батьки** в сенсі **батько** й **мати** використовуємо не тому, що дітей “народжують двоє батьків, а не батько та мати” (як розумує п. Трубай), а внаслідок спільного семантичного розвитку лексики в кількох індоєвропейських мовах. Наприклад, у латинській мові **pater** “батько” в множині **patres** має ті самі значення, що й наше **батьки**. Такий самий розвиток значень

відбувся й у деяких сучасних романських мовах, зокрема в іспанській (**padres**). **Самольот** уживалося в 20-х роках минулого століття, але оскільки воно суперечило фонетичним законам нашої мови, то було замінено словом **літак**.

У другу групу входять слова **красити**, **криша**, **лучче**, **пожар**. Їх ніхто не викидав з української мови. Але **красити** і **фарбувати**, **криша** і **дах**, **лучче** і **краще** (ліпше), **пожар** і **пожежа** є не синонімами, а дублетами, тобто словами, що не відрізняються ні відтінками значення, ні емоційно-експресивним забарвленням. У такому разі одне з них стає рідше вживаним. Щодо частоти використання на перші місця вийшли **фарбувати**, **дах**, **краще** (ліпше), **пожежа**. Неукраїнськість походження окремих лексем не надає їм від’ємної характеристики. Українська мова засвоїла чимало чужих слів, які ввійшли до її основного лексичного фонду.

Ми ж не будемо виправляти в Т. Шевченка “Думи мої, думи мої, Лихо мені з вами! Нащо стали на **папері** Сумними рядами?” слово німецького походження **папір** на **бумагу**. І взагалі, коли ділити слова на “гарні” та “погані” за їхнім походженням, то тоді треба по-викидати більшість наших особових імен і позаміняти їх українськими відповідниками. У такому разі в нас були б не **Петро Вікторович** чи **Галина Карпівна**, а **Камінь Переможцевич** і **Тиша Плодівна**; сам **Василь Трубай** був би **Цар Трубай**. Із пари українських слів **пожежа** й **пожар** перше нейтральне, використовуване в усіх стилях мови, а **пожар** став рідше вживаним поетичним синонімом. Через те й читаємо, скажімо, в І. Франка: “Чом твої очі сяють тим **чаром** (а не **жаром**, як думає В. Трубай,)”, Що то запалює серце **пожаром**”.

Третю групу складають слова, що їх п. Трубай вважає особливо цінними для української мови — **нада**, **помнити**, **пѣняв**, **потѣм**, **ложити**. Бо так балакають знайомі Василеві Трубаю тітки. Цю низку “народних перлин” можу доповнити ще такими: **гѣрбуз**, **кирпич**, **лук**, **мел**, **ніззя**, **сичас** (останнє я чув не від якоїсь там тітки, а від одного телевізійного начальника). У моєму дитинстві, коли російщення ще не сягнуло таких висот, як тепер, сільські тітки й дядьки замість цього непотребу вживали нормальних українських слів — **треба**, **пам’ятати**, **зрозумів** (**збагнув**, **утямив**, **розкумекав**), **потім** (**потому**), **класти**, **кавун**, **цегла**, **цибуля**, **крейда**, **не можна**, **зараз**.

Щоб переконати читача в неабиякій цінності наведених “перлин”, В. Трубай удається до гідних подиву етимологій. Начебто, **принадливий**, **унадитися**, **принада** походять від слова **нада**. Чому дівчина принадлива? “Бо вона мені **нада**”, — переможно вигукне новоспечений етимолог. Насправді перелічені слова є похідними від дієслова **надати** “вбити, приманювати; ловити вудкою”. А специфічно російське **надо** (**надоть**, **надобно**), відсутнє в решті слов’янських мов, до цього словотвірного гнізда не належить. Ще фантастичніша авторова етимологія слова **криша**. Воно мовбито пов’язане зі словом **крити** (це справді так), а далі (не лякайтеся, шановні читачу!) зі словами **кревний**, **кров**: “**Криша** — це споруда, під якою жили люди, рідні по крові, кревні люди, родичі”. Отакої! **Крити** і **кров** пов’язані між собою за тією логікою, згідно з якою, коли на городі бузина, то в Києві обов’язково мусить бути дядько (див. Етимологічний словник української мови. — К., 1989. — Т.3. — С. 95, 99 — 100).

Слово **поняття** походить від рідковживаного в сучасній мові дієслова **понімати** (доконаний вид — **пойняти**) “ловити, схоплювати, охоплювати; йняти віру”; прикметник від нього не **понятійний**, а **поняттєвий**. Ця лексема не має великого словотвірного гнізда. Рос. **понятливий** по-нашому **тямущий**, **кмітливий**; рос. **я не имею понятия** (о чьом-то) — укр. **я не маю уявлення** (про щось); рос. **пѣнять** — **зрозуміти**, **збагнути**, **утямити**; отже, **поняв** це яскраво виражений невмотивований російнізм. Числівник **оба** — галицький діалектизм, якому в літературній мові відповідає **обидва** (род. відм. **обох**, а не **обидвох**, як кажуть окремі мовці). Коли вперше залунала чудова пісня О. Білаша на

слова Д. Павличка “Два кольори”, багато хто з наддніпрянців слова **оба** не сприймав, але згодом до нього звикли. Проте це аж ніяк не означає, що **оба** конче потрібно вводити в літературну мову. Малопоширені в нашій мові слова **тоска**, **тоскний** навряд чи можуть збагатити групу лексичних позначень цих понять: **туга**, **журба**, **зажура**, **нудьга**, **сум** тощо та похідних від них. Тож нема чого журитися за **тоскою**.

В. Трубай часто вживає лексему **калька**. Але серед перелічених слів немає жодної кальки. Бо **калька** — це запозичення не слова, а його структури і наповнення її власними первніями. Наприклад, **півострів** — калька з нім. Halbinsel (від halb “наполовину” та Insel “острів”); **п’ятирічка** — калька з рос. **пятилетка**. Кальки можуть збагачувати мову (як наведені зразки), а можуть засмічувати її: **центробіжний** — непотрібна калька з рос. **центробежный**, бо маємо власне **відцентровий**.

У своєму опусі В. Трубай картає візантійських попів, що зіпсували нас християнством; закидає С. Караванському те, що він обстоює наголос на першому складі в слові **пѣдушка** (“аби не так, як у Росії!”). Однак має рацію саме С. Караванський. Наголос на першому складі в цьому слові — єдиний у словнику за редакцією Б. Грінченка. Цей наголос зник у часи зближення мов. У Словнику української мови (т. 6, с. 763) слово подано з наголосом на другому складі, але ілюстрація з твору Тараса Шевченка свідчить про те, що й наш великий поет наголошував на першому складі: “Часом сонна розмовляє. **Пѣдушку** цілує”.

Та найбільше дістається від п. Трубая “ортодоксам-мовознавцям”, які обстоюють “прокип’ячену мову”, нав’язують людям “висушені й передерті на жорнах мовних інститутів слова й звороти”, пропускають їх “через псевдонаукове решето”, “своєю дивною любов’ю до мови підсвідомо **наносять** їй величезної **шкоди**”. Така зневага до людей, що присвятили життя обороні й розвитку української мови, не робить честі авторові наведених висловлювань. До речі, **наносити** можна позначки на мапу, фарбу на якусь поверхню, сміття в хату і под. А **шкоди завдають**.

У цих випадках проти мовознавців і всіх, хто обстоює культуру української мови, впадає в око ланцюг звинувачень одного кшталту: нібито для мовознавців “калька з російської — це як вирок; аби лиш воно не було схоже на російське; щоб відрізнялося від російського; русизми — знищити; аби лише подалі від Москви; нехай гірше, аби інше”. За такі звинувачення в 30-х роках минулого століття більшовицький режим знищував мовознавців морально й фізично, а в 60-х—70-х за це людей виганяли з роботи, понижували в посадах, карали як інакодумців.

Матеріал В. Трубая запорує до полеміки. Про що ж полемізувати? Лексичні, як і інші, норми в нас давно усталені. Одним із мірил добору лексики для вживання в літературній мові були і лишається критерій оригінальності. Усі мови часом навіть відштовхуються одна від одної. Наприклад, у російській мові прикметник **большой**, а дієслово **увеличивать**, іменники **увеличение**, **увеличитель**, а в українській відповідно **великий**, але **збільшувати**, **збільшення**, **збільшувач**. У російській мові **глаз**, а обучение **заочное** (не **заглазное**); в українській мові є **образ**, але немає **образовувати**, маємо на-томість **утворювати** і т.д.

Вибір оригінальної лексики — природний процес у кожній мові. На жаль, тепер у нас в усному мовленні, а відтак і на письмі трапляється чимало мовних помилок, спричинених нерозрізненням українських і російських лексичних засобів. Усі оті **виключення**, **плотини**, **поступлення**, **саме головне**, **по областях**, **в якості** (**когось**), **приймати участь** тощо — наслідок негативного впливу російської мови, бо в українській маємо — **виняток**, **гребля**, **надходження**, **найголовніше**, **по областях**, **як** (хтось), **брати участь**. Мову треба захищати від усіляких **рієлтерів**, **спічрайтерів** та (прости, Господи!) інших **мерчандайзерів**. І не влаштовувати штучних полемік, спрямованих на розхитування усталених норм.